

Το «είδωλο της καταγωγής» και ο Μάρτιν Μπερνάλ

ΝΑΣΙΑ ΓΙΑΚΩΒΑΚΗ

ΠΟΙΟΝ αφορά η αρχαία Ελλάδα; Ο Μάρτιν Μπερνάλ αναλαμβάνοντας με πάθος την έρευνα, που τον οδήγησε τελικά στη *Μαύρη Αθηνά* γύρω στο 1980, πίστευε πως εκεί στην αρχαία Ελλάδα κρύβεται κάτι θεμελιώδες. Πίστευε πως η «αλήθεια» για την αρχαία Ελλάδα αφορά τον σημερινό κόσμο, ο οποίος, όπως επίσης νόμιζε ο Μπερνάλ, ήταν -ή ισχυριζόταν ότι είναι- θεμελιωμένος επί των αξιών, επί των αισθημάτων θαυμασμού, επί της διεξοδικής και συστηματικής μελέτης του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Πιστεύοντας αυτά, νόμισε συγχρόνως ότι ανακάλυψε μια παρεξήγηση που ήταν δυνατόν να διορθωθεί και θέλησε να προσφέρει διορθωμένη, αναβαπτισμένη στην ορθότερη (και χρησιμότερη) γνώση την σπουδαία αυτή «εφεύρεση»: την αρχή, την καταγωγή του πολιτισμού.

Απλουστεύοντας τη βασική ιδέα του έργου του δεν είναι άδικο να πούμε ότι ο Μπερνάλ πιστεύει στη χρησιμότητα της κλασικής Ελλάδας, γιατί πιστεύει στην αξία της «καταγωγής», υπό την αίρεση ότι αντί να αποδίδει στην Ελλάδα την καταγωγή του πολιτισμού, αποδίδει στην Αίγυπτο την καταγωγή της Ελλάδας και επανατοποθετεί την Αίγυπτο στην περίοπτη θέση της καταγωγής όλων μας. Η αρχαία Ελλάδα έτσι, πέφτει από το βάθρο που τοποθετήθηκε (το βάθρο της καταγωγής, το βάθρο της πρωτοτυπίας), χωρίς να διώκεται ή να αιτιάζεται η ίδια. Αντίθετα οι αρχαίοι Έλληνες διασώζονται, αφού εμφανίζονται σύμφωνα με τον Μπερνάλ πολύ πιο ταπεινόφρονες από τους Ευρωπαίους ελληνολάτρες: η ίδια η αρχαία Ελλάδα είναι αυτή που «αποκαλύπτει» στον Μπερνάλ την αλήθεια που με τη σειρά του μας διδάσκει: όσα οφείλουμε στους Έλληνες, οι Έλληνες τα οφείλουν στους Αιγυπτίους. Μαζί με τους Έλληνες διασώζεται από τον Μπερνάλ και η ξεχωριστή αξία του πολιτισμού τους: ο όρος «κλασικός πολιτισμός» υιοθετείται από τον Μπερνάλ και τοποθετείται μάλιστα στον υπότιτλο του τρίτομου έργου του, όπου και συμπυκνώνεται η βασική του θέση: «οι αφροασιατικές ρίζες του κλασικού πολιτισμού».

Η καταγωγή όλων μας. Γι' αυτήν ενδιαφέρεται εμμέσως, πλην σαφώς ο Μάρτιν Μπερνάλ. Θέλει να βρει μια λύση που να μην αποκλείει, όπως η δυτική ιστορία απέκλεισε, τους άλλους πολιτισμούς, τους άλλους λαούς. Θέλει να προσφέρει μία αληθινή, ή επειδή γνωρίζει τον προβληματικό χαρακτή-

ρα του όρου «αλήθεια» εν όψει τέτοιων προβλημάτων (για λόγους ορίων των τεκμηρίων, όχι για άλλους λόγους), τουλάχιστον αληθοφανή αρχαία ιστορία για την ανθρωπότητα. Ο Μπερνάλ, παρομοιάζοντας τον εαυτό του με τον Σλήμαν και τον Βέντρις, πιστεύει ότι έχει να προσφέρει ένα ανάλογο τύπου εύρημα: την «ανακάλυψη» των σημιτικών και των αιγυπτιακών επιδράσεων στην ελληνική γλώσσα. Με αυτήν του την «ανακάλυψη» πιστεύει ότι μπορεί να προσφέρει μια νέα απάντηση στο ζήτημα της καταγωγής του πολιτισμού, η οποία παύει να αποτελεί αυτοφυή καρπό της «ευρωπαϊκής γης», αλλά διηπειρωτικό (και πολυφυλετικό) προϊόν.

Νομίζω ότι η ιδιόρρυθμη τύχη αυτού του έργου, η σιωπηλή περιφρόνηση με την οποία αντιμετωπίστηκε από τη μια και η δημοσιότητα την οποία γνώρισε από την άλλη (συμπεριλαμβανομένης της αντιδικίας που την θρέφει), δεν προέρχεται κυρίως από τον σκεπτικισμό γύρω από την αμφιλεγόμενη «ανακάλυψή» του ή από τον πολεμικό ζήλο που επιδεικνύει στη διαπραγμάτευση του θέματός του. Νομίζω ότι η τύχη του εξηγείται καλύτερα από το γεγονός ότι το βιβλίο αυτό δεν ενδιαφέρεται -δεν είναι ένα βιβλίο- για την αρχαία Ελλάδα, αλλά, χωρίς να το διατυπώνει ρητά, είναι ένα βιβλίο περί καταγωγής: ένα βιβλίο που υπερασπίζεται μια στάση που εμπνέεται από την πίστη ότι η ιστορική αλήθεια υπάρχει, ότι η καταγωγή έχει σημασία, ότι η ανθρωπότητα υφίσταται ως υποκείμενο, το οποίο έχει ανάγκη προγόνων.

Η *Μαύρη Αθηνά*¹ λοιπόν είναι ένα βιβλίο περί καταγωγής και η αντιδικία που έχει ξεσπάσει (ειδικά στην αμερικανική πανεπιστημιακή κοινότητα) είναι κατ' επέκταση και αυτή μια συζήτηση περί καταγωγής. Χωρίς αυτήν την επίγνωση, κάθε συζήτηση περί του βιβλίου, ή και της πολεμικής που προκλήθηκε από την έκδοσή του, κινδυνεύει να συμπαρασυρθεί σε μια έμμεση τοποθέτηση στο επίπεδο αυτό.

Με αυτήν την έννοια ασφαλώς δεν μπορεί να είναι ένα βιβλίο που ενδιαφέρει τους ιστορικούς που εργάζονται μέσα στο πνευματικό κλίμα του 20ού αιώνα. Τα νέα ιστοριογραφικά ρεύματα του 20ού αιώνα, αντίθετα προς την παράδοση του 19ου, πήραν κριτικές αποστάσεις από τις έρευνες περί καταγωγής. Έτσι οι επαγγελματίες ιστορικοί, στην ηγεμονική, μέ-

χει προσφάτως τουλάχιστον, εκδοχή τους, έχουν λύσει τους λογαριασμούς τους με το ζήτημα της καταγωγής. Ο Μαρκ Μπλοκ, ένας από τους κορυφαίους Ευρωπαίους ιστορικούς, στο σπουδαίο (αν και ημιτελές) βιβλίο, το οποίο γράφει μέσα στα τραγικά χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, επανέρχεται στο πρόβλημα αυτό για να αποκαθηλώσει ό,τι ο ίδιος ονομάζει «το είδωλο της καταγωγής» στην ιστορική σκέψη. Εφόσον έχουμε πλέον την τύχη να διαθέτουμε στη γλώσσα μας την *Απολογία για την Ιστορία, Το επάγγελμα του ιστορικού*, παρακαταθήκη της πείρας από την ανανέωση των ιστορικών σπουδών κατά το πρώτο μισό του αιώνα, αξίζει να παραθέσουμε συνοπτικά την κριτική που ο Μαρκ Μπλοκ ασκεί στην παραπλανητική και επικίνδυνη λειτουργία αυτού του ειδώλου:

«Δεν βλέπτε να ξεκινάμε παραδεχόμενοι τα σφάλματά μας. Η ερμηνεία του πολύ πρόσφατου με όρους του απώτατου παρελθόντος -από τη φύση της ελκυστική σε όσους έχουν καταστήσει αυτό το παρελθόν κύριο αντικείμενο της έρευνάς τους- έχει κάποιες φορές κυριαρχήσει στις μελέτες μας σε βαθμό ύπνωσης. Στην πιο χαρακτηριστική του διάσταση, το είδωλο αυτό της φυλής των ιστορικών μπορεί να αποκληθεί ως η έμμονη ιδέα της καταγωγής. [...] Στην κοινή χρήση, καταγωγή είναι μια απαρχή που εξηγεί. Ακόμη χειρότερα, μια απαρχή που αποτελεί μια πλήρη ερμηνεία. Εδώ έγκειται ο επαμφοτερισμός, εδώ και ο κίνδυνος. [...] Αυτή η ενασχόληση με την καταγωγή, δικαιολογημένη σε έναν τύπο θρησκευτικής ανάλυσης, αναπόφευκτα διάβρωσε και άλλα πεδία έρευνας, όπου όμως η νομιμότητά της εμφανίζεται πολύ πιο αμφισβητήσιμη. Επιπλέον, η ιστορία που επικεντρώνεται στην καταγωγή χρησιμοποιήθηκε για να εξυπηρετήσει τη διατύπωση αξιολογικών κρίσεων. [...] Συνεπώς, σε πολλές περιπτώσεις ο δαίμονας της καταγωγής αποτέλεσε ίσως τη μετενσάρκωση του άλλου σατανικού αντιπάλου της γνήσιας ιστορίας: της μανίας διατύπωσης κρίσεων»².

Και δεν είναι μόνο οι επαγγελματίες ιστορικοί που κωφεύουν στις σειρήνες αυτού του «δαίμονα» της καταγωγής. Είναι σε μεγάλο βαθμό το μεγάλο (δυτικό) ακροατήριο που κωφεύει. Οι δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες στο γύρισμα του 21ου αιώνα, δεν φαίνεται, εδώ και καιρό, να παίρνουν στα σοβαρά τις συζητήσεις περί καταγωγής (δείκτης ασφαλώς μιας ωριμότητας, μιας επίγνωσης της περιπλοκότητάς τους, μιας εμπάθθυνης στην εκκοσμικευμένη θεώρηση της πραγματικότητας). Γι' αυτό και το ενδιαφέρον για τον αρχαίο ελληνικό (και ρωμαϊκό) κόσμο έχει χάσει την ιδεολογική του σημασία μαζί και την προνομιακή μεταχείρισή του στην εκπαίδευση, κατατάσσοντας ένα όλο και ευρύτερο ενήλικο αναγνωστικό κοινό χειραφετημένο δε από τον ζυγό της πάλαι ποτέ λαμπρής ιδεολογικής του σταδιδρομίας τείνει να μετεξελιχθεί σε ένα ζωντανό, ισάξιο με πλείστα άλλα, αντικείμενο γόνιμης και ανανεούμενης κριτικής έρευνας³. Το «ποιοι είμαστε» -αν υπάρχει ως παγκόσμιο ερώτημα- δεν αναζητά επενδύσεις σε θεωρίες περί καταγωγής.

Η ατυχία του Μπερνάλ, η τραγική ειρωνεία στο φιλόδοξο εγχείρημά του, ήταν ότι πίστεψε ότι η «αρχαία Ελλάδα-μητέρα του δυτικού πολιτισμού», δηλαδή, το πρόβλημα της καταγωγής, ενδιαφέρει πράγματι το σύγχρονο κόσμο. Γι' αυτό και ο ρηξικέλευθος αναθεωρητισμός του έπεσε εν πολλοίς στο κενό. Η «ατυχία» του Μπερνάλ ωστόσο απεδείχθη διπλή, διότι δεν έπεσε απολύτως στο κενό. Υιοθετήθηκε αναφανδόν από τους αφροκεντριστές, από τους ζηλωτές δηλαδή των αφροαμερικανικών σπουδών. Ενώ ο Μπερνάλ δεν κινείται από ελατήρια ανάδειξης της διαφορετικότητας (ενδεχομένως και ως κληρονόμος μιας κάποιας ουμανιστικής αριστεράς, επεδίωκε να προσφέρει μία «ευρύτερη καταγωγή για την ευρύτερη οικογένεια» -όχι μόνο τη δυτική-, ο ίδιος

εξάλλου δηλώνει οπαδός της θεωρίας της μονογένεσης για την ανθρώπινη γλώσσα⁴), το έργο του ενεπλάκη -όπως και ο ίδιος στη συνέχεια- στις περιπέτειες της πολυπολιτισμικότητας. Η *Μαύρη Αθηνά* γνώρισε πράγματι αναπάντεχη δόξα ειδικά στους κόλπους μιας κουλτούρας «διαφορετικότητας /υποκειμενικότητας», στους αφροαμερικάνους, εκεί δηλαδή όπου τα προβλήματα ταυτότητας διατηρούν ακόμη επίκαιρα τα θέματα καταγωγής.

Όσο κι αν η *Μαύρη Αθηνά* αποτελεί ένα έργο περί καταγωγής, εφόσον πράγματι προτείνει τις «αφροασιατικές ρίζες του κλασικού πολιτισμού» ως την αυθεντική καταγωγή του πολιτισμού, είναι επίσης ένα έργο το οποίο επανεξετάζει την καθιερωμένη εκδοχή περί της αρχαίας ελληνικής ιστορίας, σε ό,τι αφορά κυρίως την καταγωγή των αρχαίων Ελλήνων. Όταν μάλιστα ο Μπερνάλ αναλαμβάνει να προβεί σε αυτήν την επανεξέταση στρεφόμενος στην ιστορία της διαμόρφωσης αυτής της καθιερωμένης εκδοχής, το εγχείρημα ασφαλώς φαίνεται να γίνεται καθ' εαυτό ενδιαφέρον, ακόμη και να αυτονομείται από την εμπλοκή στο ζήτημα της καταγωγής. Πράγματι, στο κυρίως μέρος του πρώτου τόμου, που φέρει τον τίτλο *The Fabrication of Ancient Greece: 1785-1985*, ο

Μπερνάλ αναλαμβάνει να εξετάσει πώς διαμορφώθηκε ιστορικά το «άριο προτύπο» θεώρησης της αρχαίας Ελλάδας, όπως ο ίδιος το ονομάζει, δηλαδή πώς η αρχαία Ελλάδα αναδείχθηκε σε καθαρό και αμόλυτο από εξωευρωπαϊκές επιρροές πολιτισμό. Ωστόσο, η εξαρχής δήλωση του Μ. Μπερνάλ προσδιορίζει την αφετηρία και το χαρακτήρα του ιστοριογραφικού του εγχειρήματος:

«Αν έχω δίκιο όταν εισηγούμαι την κατάρριψη του *Αρίου Προτύπου* και την αντικατάστασή του από το *Αναθεωρημένο Αρχαίο Πρότυπο* [αυτό που αναγνωρίζει τις αφροασιατικές ρίζες του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού], θα καταστεί αναγκαίο όχι μόνο να ξανασκεφτούμε τις θεμελιώδεις βάσεις του «*Δυτικού Πολιτισμού*», αλλά επίσης να

αναγνωρίσουμε τη διείσδυση του ρατσισμού και του «ηπειρωτικού σοβινισμού» σε ολόκληρη την ιστοριογραφία μας, ή στη φιλοσοφία μας περί ιστορικής συγγραφής»⁵. (τα πλάγια δικά του)

Ο πρώτος τόμος του Μπερνάλ έχει διπλή αφετηρία, αφενός την πεποίθηση ότι γνωρίζει τι συνέβη στην προϊστορική Ελλάδα, αφετέρου τη συνακόλουθη βεβαιότητα ότι η ιδεολογία της ανωτερότητας (ο σοβινισμός) του δυτικού πολιτισμού έχει μολύνει την ιστοριογραφία και έχει οδηγήσει στην «κατασκευασμένη εκδοχή» για την αρχαία ελληνική ιστορία. Αυτές οι δύο προϋποθέσεις, στις οποίες στηρίζεται το ιστοριογραφικό μέρος της *Μαύρης Αθηνάς*, προδικάζουν και το είδος της ιστορίας που κάνει. Κάθε απόπειρα να θεωρηθεί ο τόμος αυτός συμβολή στην κριτική κατανόηση των ιστορικών προϋποθέσεων μέσω των οποίων «κατασκευάζεται» (ή προσλαμβάνεται και συγκροτείται) η γνώση για την αρχαία Ελλάδα υπονομεύεται, όταν το σημείο εκκίνησης του είναι μία εκ των προτέρων «γνώση» (ασφαλέστερη και τουλάχιστον εξίσου αληθοφανής κατ' αυτόν) για το τι τελικά συνέβη στην αρχαία Ελλάδα. Ακόμη χειρότερα, η ιστορική διερεύνηση της συγκρότησης της γνώσης και των αναπαραστάσεων για

την αρχαία Ελλάδα ταλαιπωρείται, όταν αυτή εκ προοιμίου ενοχοποιείται και η μελέτη της καθοδηγείται από τη διάθεση αποκάλυψης του «ευρωκεντρισμού» ή του «ηπειρωτικού σοβινισμού», στη διείσδυση του οποίου αποδίδεται η «κατασκευή».

Ασφαλώς δεν έχει νόημα να κριθεί ο Μπερνάλ ως επαγγελματίας ιστορικός, που δεν είναι. Ο ίδιος, γνωρίζοντάς το, επιχειρεί να αξιοποιήσει τα πορίσματα των ιστορικών, όπως και πολλών άλλων ειδικών, να τα χρησιμοποιήσει μαζί (αδιάκριτα) με τη δική του ανάγνωση ορισμένων πηγών παρουσιάζοντας τελικά μία σύνθεση, της οποίας η συνοχή εξαρτάται απολύτως από τη γραμμική καταγγελία κατά της ευρωπαϊκής ιδεολογίας της ανωτερότητας του δυτικού πολι-

τισμού, στην οποία ανάγει την εγκαθίδρυση και ηγεμονία του «αρίου προτύπου» για την Ελλάδα. Έτσι, ο πρώτος (και κατοουσιαν αυτοτελής) τόμος της *Μαύρης Αθηνάς*, παρότι το θέμα του δημιουργεί προσδοκίες μίας συμβολής σε μια ιστορική κατανόηση των νέων τοποθετήσεων έναντι του αρχαίου κόσμου, οι οποίες αναπτύσσονται κατά το πέρασμα στη νεωτερικότητα, αρχίζει και τελειώνει με ένα άκαμπτο, μονοδιάστατο και απλουστευτικό σχήμα. Η συγκριτική εξέταση της τύχης της Ελλάδας και της Αιγύπτου κατά την περίοδο αυτή, που με άλλη μεταχείριση, με άλλα κίνητρα θα μπορούσε να αποδειχθεί γόνιμη μέθοδος για τη διερεύνηση μετατοπίσεων, δυστυχώς υποτάσσεται σε μια εκ των προτέρων αξιολόγηση, σύμφωνα με την οποία η αιγυπτοφιλία συμβολίζει το καλό και η ελληνομανία το κακό, και μαζί της χάνεται η ευρηματικότητα της σύγκρισης. Τελικά, το σύνθετο και πολυπρισματικό φαινόμενο της σχέσης των «Νεοτέρων» με τον αρχαίο κόσμο, σημαντική πτυχή του οποίου αποτελεί η επινόηση της εκλεπτικής συγγένειας των νεότερων Ευρωπαίων με τους αρχαίους Έλληνες, μέσω της οποίας η Ευρώπη μία δεδομένη στιγμή ορίζει τη σχέση της με την ελληνική αρχαιότητα και προσλαμβάνει την αρχαία Ελλάδα, τοποθετώντας

την, μεταξύ άλλων, στη θέση της καταγωγής του πολιτισμού, αντί να φωτιστεί και να κατανοηθεί εντασσόμενο στα ιστορικά του συμφραζόμενα, με τον Μπερνάλ απλώς παρακάμπτεται. Το αντικείμενο της ιστορικής έρευνας συρρικνώνεται στην ανάδειξη της διεισδυσσης του σωβινισμού. Με άλλα λόγια, ο Μπερνάλ κάνει ιστορία για να καταγγείλει τον «δυτικό πολιτισμό», στον οποίο -ειρήσθω εν παρόδω- ο ίδιος ο Μπερνάλ αναφέρεται πάντα τοποθετώντας τον εντός εισαγωγικών. Ή, όπως θα έλεγε ο Μαρκ Μπλοκ, η ιστορία που κάνει ο Μπερνάλ -εκτός από την εμμονή στο δαίμονα της καταγωγής που τον εμπνέει- υποφέρει και από τον «άλλο σατανικό αντίπαλο της γνήσιας ιστορίας: τη manía διατύπωσης κρίσεων». Η αποτυχία, ωστόσο, της ιστοριογραφικής προσπάθειας του Μπερνάλ προέρχεται κυρίως από την υιοθέτηση από τον ίδιο της προβληματικής της «καταγωγής» ως ερμηνευτικής βάσης για την κατανόηση της ιστορικής εξέλιξης και τελικά του παρόντος. Να επαναλάβουμε ότι η έννοια του «κλασικού πολιτισμού», της κατεξοχήν ιδεολογικής όψης της νεωτερικής πρόσληψης της αρχαιότητας παραμένει άθικτη, αν δεν ενισχύεται, από το έργο του Μπερνάλ; Ή, ότι η αντιδικία γύρω από την «καταγωγή» του ελληνικού πολιτισμού, την οποία προβάλλει ως επίμαχη, επαναφέρει το «παρελθόν» σε θέση δικαστή του παρόντος;

Σε τελευταία ανάλυση, τα όρια του Μπερνάλ είναι τα όρια ενός δυτικού σινολόγου⁶ ο οποίος, εργαζόμενος στα χρόνια της αποαποικιοποίησης, νομίζει ότι μπορεί να γίνει γλωσσολόγος του αρχαίου μεσογειακού κόσμου και en passant ιστορικός της Δύσης. Στο βαθμό που επιχειρεί να απαντήσει στις ανισότητες, τις συγκρούσεις, τους αποκλεισμούς του σύγχρονου κόσμου προσφέροντας (από ευγενή και αριστερής προελεύσεως κίνητρα) μία νέα καταγωγή για την ανθρωπότητα όλων των φυλών και όλων των ηπειρών, παραμένει ως προς τη μέθοδο δεσμευμένος στην παράδοση που επιχειρεί να ανατρέψει και συνεχίζει μία σχολή σκέψης που ανήκει περισσότερο στον 19ο παρά στον 20ό αιώνα. Ωστόσο, το έργο του Μπερνάλ, ιδίως ο πρώτος τόμος που ασχολείται με την κριτική του «ευρωκεντρισμού» καταφεύγοντας σε μιας μορφής ιστορική μελέτη, συμβαδίζει με πολύ πρόσφατες τάσεις, χαρακτηριστικές του τέλους του 20ού αιώνα. Πριν από το «1989», όσο βρισκόμασταν ακόμη σε συνθήκες ψυχρού πολέμου και «τριών κόσμων», η οικονομική και κοινωνική ανάλυση (και έννοιες όπως καπιταλισμός, ιμπεριαλισμός, αποικιοκρατία ή η αντιθεση μητρόπολης-περιφέρειας, ιδίως δε στις δεκαετίες του 1960 και 1970) προσέφεραν τις αναλυτικές κατηγορίες για τη μελέτη της ιστορίας της «δυτικής κυριαρχίας». Από τη δεκαετία του 1980 και εξής φαίνεται ότι όροι όπως ο «ευρωκεντρισμός» και ο «δυτικός πολιτισμός» (όρος που πλέον αποκτά μειωτική χροιά) μαζί με διάφορες παραλλαγές τους τείνουν να καταλάβουν θέση αναλυτικών κατηγοριών. Ασφαλώς, αυτή η τάση συνοδεύει ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον, μία ροπή να ενταχθούν στις έρευνες και

στη σκέψη ζητήματα «ιδεολογίας», για να χρησιμοποιήσουμε το παλαιότερο λεξιλόγιο. Ωστόσο, η χρήση τους, ή μάλλον η μαρτυρούμενη κατάχρησή τους, στο πλαίσιο ιστορικών ερευνών είναι μάλλον προβληματική, ακριβώς λόγω του ιδεολογικού τους φορτίου και της χαμηλής θεωρητικής τους τεκμηρίωσης. Χρειάζεται να τονιστεί ο κίνδυνος να παίρνουν διαστάσεις ερμηνευτικών κλειδιών έννοιες που δεν έχουν καν σαφή περιγραφική αξία;

Το όλο εγχείρημα του Μπερνάλ δεν αφορά τόσο το παρελθόν, αλλά το παρόν της «δυτικής (λευκής) κυριαρχίας» στον πλανήτη. Μια κυριαρχία, ωστόσο, που προέρχεται, ως γνωστόν, από σύνθετους λόγους και που η κατανόησή της απαιτεί άλλου τύπου έρευνες. Όχι έρευνες στην (προϊστορική) αρχαιότητα, ούτε καν έρευνες στο μερικό και ολισθηρό πεδίο των αναπαραστάσεων και των συμβολικών αναφορών σχετικά με την αρχαιότητα στον μεταλλασσόμενο, επεκτεινόμενο και όχι πάντα ομοιογενή χώρο της Δύσης. Και αυτό βεβαίως δεν αποτελεί λόγο να μη συνεχίζουν -όσοι εργάζονται σε τέτοια πεδία έρευνας- τις έρευνές τους. Για το τι είδους προσδοκίες επενδύονται όμως σ' αυτές αξίζει να μην ξεχνούμε τις -εν καιρώ πολέμου- προειδοποιήσεις του Μαρκ Μπλοκ για τους «σατανικούς αντιπάλους» της ιστορικής έρευνας: κυρίως «τη manía διατύπωσης κρίσεων», αλλά και «τη μετενσάρκωσή της, το είδωλο (ή δαίμονα) της καταγωγής».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η Μαύρη Αθηνά έγινε γνωστή κυρίως μέσα από τον πρώτο τόμο, που εκδόθηκε το 1987, στον οποίο περιλαμβάνεται η σύνοψη του συνολικού (τρίτου) έργου. Αυτός ο πρώτος τόμος είναι το κείμενο που δημιουργεί τη δημοσιότητα μέσα από την υιοθέτησή του από τους αφοκεντριστές και την αντεπίθεση ενός κύκλου κλασικών φιλολόγων στην Αμερική. Ο δεύτερος τόμος που αποτελεί και το μέρος που αναπτύσσονται οι καθ' εαυτό «ανακαλύψεις» του Μπερνάλ εκδίδεται το 1991.
2. Marc Bloch, *Απολογία για την Ιστορία, Το επάγγελμα του ιστορικού*, Αθήνα 1994, σ. 60-62.
3. Για τον από πολλές δεκαετίες ανοιχτό διάλογο περί της «κρίσης των κλασικών σπουδών», βλ. ενδεικτικά το ενδιαφέρον άρθρο του M. I. Finley, «Crisis in the Classics» στο J. H. Plumb (επιμ.), *Crisis in the Humanities*, Χαρμοντσογούρθ 1964.
4. Martin Bernal, *Black Athena, The Afroasiatic roots of Classical Civilisation*, τ. 1, Λονδίνο 1987, σ. 11.
5. M. Bernal, *ό.π.*, σ. 2.
6. Η στροφή του M. Bernal προς τις έρευνες που τον οδήγησαν τελικά στη *Μαύρη Αθηνά* ήταν αποτέλεσμα μιας προσωπικής κρίσης, «κρίσης της μέσης ηλικίας», όπως ο ίδιος τη χαρακτηρίζει. Τότε στρέφεται προς τη Μέση Ανατολή, λόγω του πολιτικού ενδιαφέροντος που συγκεντρώνει και ξεκινά αρχικά τη μελέτη της αρχαίας εβραϊκής, εν μέρει ωθούμενος σε αυτό, όπως ο ίδιος λέει, από κάποια διάθεση γνωριμίας με τις «ρίζες του». Η πολυετής επαγγελματική και επιστημονική του εργασία έως τότε, το 1975, αφορούσε αρχικά τις Κινεζικές Σπουδές και στη συνέχεια επεκτάθηκε στις Βιετναμέζικες Σπουδές. Οι πρώτες πανεπιστημιακές του σπουδές στη Βρετανία ήταν στις Κινεζικές Σπουδές.